

Színleléssel, alkudozással és „pénzen vásárolt” Nagy-Románia?¹

A versailles-i román diplomáciai sikerek fanarióta gyökerei

Akit érdekel a 19–20. századi magyar–román kapcsolatok története vagy a magyar labdarúgás múltja, biztosan találkozik Borsi-Kálmán Béla könyveivel, minthogy alpműveknek minősülnek ezekben a témákban. A történész munkái azért is különlegesek, mert mindazon túl, hogy a múlt feltérképezésében segítenek, szinte kivétel nélkül olyan üzenetet is hordoznak, amelyen keresztül sokkal jobban megérthetjük napjaink eseményeit is.

2020-ban – annak ellenére, hogy a világjárvány volt a legforróbb hírtéma – nem lehetett figyelmen kívül hagyni Trianon századik évfordulóját. Ismét felvetődtek bizonyos kérdések: belső vagy csak külső okai voltak Trianonnak, kik a felelősök, miért mértek Magyarországra ekkora csapást? Ismét megpróbáltunk válaszokat találni, megérteni az események miértjeit. Erdély (a köznyelv nemcsak a „Király-hágón túli” területet nevezi így, hanem beleérti a Partiumot és a Bánság keleti, nagyobb részét is) Romániához csatolása egyike azoknak a tényeknek, amelyeket a legkevésbé tájékozottak is ismernek az I. világháborút lezáró békediktátum hazánkra vonatkozó következményeiből. Azt azonban, hogyan sikerült a Román Királyságnak területét több mint kétszeresére növelnie – úgy, hogy 1917-ben (a háború vége előtt egy évvel) még legyőzött, békekötésre kényszerített ország volt – sokan sokféleképpen magyarázzák. A román politikusok versaillesi tevékenységéről, „politikacsinálásáról” mi, magyarok is szuperlatívuszokban beszélünk, s keressük a magyarázatot arra, hogyan tudták Brătianuék a párizsi békekonferencia nagyjait az orruknál fogva vezetni. Mi lehetett a sikerük titka?

Ezekre a kérdésekre pontos választ nem kaphat az, aki nem olvasta az *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise* című, 2018-ban megjelent könyvet, amely a román fejedelemségek fanarióta múltját vizsgálja.

KÖÖ ARTÚR (1987) történész, a Benkő István Református Gimnázium történelemtanára, a Magyarságkutató Intézet segédmunkatársa. Kutatási területe: a 19–20. századi román-magyar kapcsolatok. Megjelent kötete: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz* (2014, Underground Kiadó).

1 Recenzió az alábbi kötetéről: Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek.

E sorok írója mindig is azt állította, hogy Erdély elvesztésének okai – túl azon, hogy miképpen alakult a térség demográfiája, etnikai összetétele a középkortól a 20. századig – nem csupán az 1867 és 1918 közötti, mondhatni ötven év történéseiben keresendők. Borsi-Kálmán Béla könyvében ugyanezt próbálja megértetni az olvasókkal. Amikor első ízben 1802-ben Naum Râmniceanu ortodox román szerzetes felvetette, hogy Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát egyesíteni kellene, majd két évvel később, 1804-ben az erdélyi román felvilágosodás jeles alakja, Ioan Budai-Deleanu is azt javasolta, hogy a Habsburgok uralma alatt egyesíteni kellene a három országot, a módszer maga, amellyel végre lehetett hajtani az akciót, már rendelkezésre állt. A kérdés csak az volt: mikor és kik tudják a leghatékonyabban alkalmazni. Ez a „módszer” nem más volt, mint a fanarióta politika, amelyet a román politikai elitnek el sem kellett sajátítania a 19. század második felében, hiszen „beleszületett”, az anyatejjel szívta magába.

Kik is voltak a fanarióták? Hiánypótló Borsi-Kálmán Béla előzékenysége az olvasó iránt, mert fölismerte, hogy igen kevesen ismerik a szó jelentését, könyvének első fejezete ezért a fanarióta szó szemantikai bokrának etimologikus vizsgálatával foglalkozik. „Fanarióták: az Oszmán Birodalomban a városlakó görögök vezető rétege. A 16. századtól, majd különösen IV. Mehmed uralkodásától (1648–1687) és a Köprülü nagyvezér-dinasztia hatalomra jutásától (1656) fontos gazdasági és politikai szerepet játszottak. Közülük került ki a birodalom számos kormányzója, diplomatája stb. A török udvartól kapott méltóságai egy részét pénzen vásárolták. Kereskedők jó kapcsolatokat tartottak a Földközi-tenger térségének számos görög diaszpórájával. Nevüket – bár másutt lakókat is közéjük soroltak – Konstantinápoly Fanar (>Fener) városrészéről kapták. – A törökökkel szembe forduló Dimitrie Cantemir és Constantin Brâncoveanu uralkodása után a Porta jórészt fanariótákat helyezett Moldova (1711-től) és Havasalföld (1715-től) trónjára. Uralmukat a román történetírás a töröknek való teljes kiszolgáltatottság időszakának tekinti, amikor jelentősen szűkült a fejedelemségek politikai autonómiája. Egyes fanarióta uralkodók azonban fontos reformokat (a parasztság röghöz kötésének megszüntetése, 1746–49; francia hatást tükröző polgári és kereskedelmi törvénykönyv, 1817–18) vezettek be. Ebben a korszakban a román kultúra erős görög hatás alá került, ugyanakkor a betelepült görögök a fr. kultúrát is közvetítették. A fanarióták korszaka a fejedelemségekben Tudor Vladimirescu havasalföldi felkeléséig (1821) tartott. 1822-től a Porta újra románokat ültetett a trónra. A fanarióták hatalma Görögország területén az 1821–29-es felszabadító harcokig tartott, s ezekben a küzdelmekben egyes fanarióta családok tagjai már a törökök ellen harcoltak” – idézi a szerző könyvének elején a Magyar Nagylexikon meghatározását, amelyet itt is azért közlünk, mert a „sablonmeghatározások” bemutatását követően Borsi-Kálmán Béla a könyv első fejezetében kísérletet tesz arra, hogy az eddig ismert fanarióta definíciók mellé a tudományos kutatásain alapuló új értelmezést adjon a szónak. E szerint a fanarióta nem más, mint „kis túlzással egy új embertípus”, akit az „öszönös emberismeret, a »szimat« (zsigeri veszélyérzet), a bonyolult

emberi/politikai helyzetek átlátásának készségszintű képessége, a tettetés és színlelés, a valódi szándékok elrejtésének talentuma, a hibátlanul működő (hatalmi) reflexek, továbbá az adódó lehetőségek azonnali mesteri kihasználásának adottsága, az alku(dozás) művészete – s mindezen tulajdonságok tudatos áthagyományozása” jellemez. A könyvet olvasva szembesülünk még egy rendkívül fontos, a fanariótákra jellemző tulajdonsággal, amely a korábbi definíciókban nem szerepelt. Az állandóan szerezni akaró, kielégíthetetlen „étvágygal” és a harácsolásra való politikai hajlammal. Ezen a tulajdonságon keresztül egyszerre üzen a múlt és jelen. Így már érthetővé válik a román felháborodás az első nagy világháború után, amiért nem a Tiszánál húzódtott Románia keleti határa, s értjük a mai Moldovára, pontosabban Besszarábiára vonatkozó igényeket is: többet, többet és még többet... Ebben a mentalitásban leledzik az a szemlélet, amely szerint: akinek nincs semmije, az annyit is ér. Nem véletlenül fogalmaz a következőképpen Alexandru Suțu fanarióta uralkodó: „ezen a világon nem kell töviről hegyire (túl aprólékosan) vizsgálni a dolgokat, mert mindenekelőtt célt kell érniünk, ami nem más, mint a gazdagság, mert az az ember, aki nem ragadja meg az alkalmat, hogy meggazdagodjék, megérdemli, hogy örökké szegény maradjon”. Ebben keresendő a magyarázat a dáko-román elméletre is. Gheorghe Șincai (az elmélet egyik atyja) és társai fejében is ez lehetett a 18-19. században. Nem kirívó – legfőljebb nem egyszerre jelentkezett – az európai kultúrához tartozó vagy tartozni vágyó népek történetében az a szándék, hogy dicsőséges ősokeket „találjanak” (ki) maguknak a történelem lapjairól, akik révén egyrészt kötődhetnek is a klasszikumhoz mint Európa alapjához, másrészt ezen belül egyediségüket is jelezhetik, létük törvényszerűségét és civilizációs szerepüket bizonyítandó. Ha nem tudunk a messzeségekbe visszanyúló, egy dicsőséges korszakból eredeztethető történelmet magunkénak mondani, akkor senkik vagyunk – gondolhatták a nemzetté válásban hozzánk és a lengyelekhez képest jócskán megkésett román értelmiségiek a 19. század elején. Mivel dicső históriájuk nem volt, így készítettek, kitaláltak egyet ők maguk – ahogy tették ezt sokan mások később és korábban is. Érdekes számunkra az, hogyan fogant meg a gondolat: a fanarióta gondolkodásmód termékenyítette meg a kor másoknál is érvényesülő nacionalista szándékait, s így nőtt össze a romantikus történelmi képzelet egy nemzetállami eszme – Nagy-Románia – politikai programjával mint gyakorlattal. Óriási különbség a Balkán vagy pláne Közép-Európa egyéb nemzetállami vagy kisebbségi nemzeti koncepcióihoz képest! Ma is köztünk van a szörnyszülött, akinek nevében Úzvölgyébe járnak sírokat gyalázni, vagy éppen erdélyi magyar történelmi személyeket és helyszíneket kisajátítani – mert mindennek a jelent kell igazolnia.

A könyv második fejezete a macedo-románokról szól. Aki ismeri a román nyelvet, és érdeklődik a főként a Dunától délre lakó – lényegében a Balkán-félsziget mindegyik államában élő – sajátos etnikum iránt, Berényi Mária könyveiből sokat megtudhat róluk. Ám újdonság, hogy egy magyar történész, magyar nyelven írt tudományos munkája mutatja be a Balkán-félszigeten élő vagy

onnan származó románokat. A fejezet részét képező, *Kirándulás a román szocio-lingvisztikába* címet viselő részben ízelítőt kaphatunk a román nyelvészetből, ezen belül is a (család)névtanba (antropónímia) vezet be minket a kötet. A szerző ezen keresztül próbál „finoman tapogatózni” és óvatos feltételezésekbe bocsátkoznia román családok – sok esetben meghatározó 20. századi politikusok családjainak – származási helyét illetően, amely számos esetben nem a későbbi Románia régióiban leledzik. Borsi-Kálmán Béla itt (is) nagyon sok forrásból merít, s a gazdag adatolásból világosan látszik: a 19. század derekán létrehozott Román Királyság lakosságának etnikai összetétele legalább annyira sokszínű, mint szomszédjáé, a Magyar Királyságé volt. Például megdöbbenő ténnyel szembesülünk, amikor arról olvasunk, hogy az 1850-es, 60-as években a havas-elvi román bojárság kevesebb, mint tíz százaléka (!) volt csak román eredetű.

Újabb bizonyítékok sokaságát sorolja fel a szerző arra vonatkozóan, hogy a románoknak semmi közük az ókori dákokhoz, s a román „őshaza” inkább keresendő a Balkán-félsziget térségében, semmint Erdélyben. A kötetnek ez a része arra is próbál válaszolni, mi lehet a titka annak, hogy a heterogén románság mégis „egységes nemzetállamot” tudott létrehozni (természetesen az erőszakos – sok esetben az oktatáson keresztüli – asszimiláció mellett).

Az olvasó a könyv harmadik fejezetében Alexandru Ipsilanti életútjával ismerkedhet meg, akinek pályája, tündöklése és bukása tökéletes példája a „fanarióta embertípusnak”. A 16–17. század fordulóján kezdődik a kereskedő család sikertörténete, az ifjú Alexandrost pedig már tudatosan politikai pályára nevelik. Két ízben is Havasalföld fejedelmévé nevezték ki, de a moldvai fejedelmi címet is megszerezte. Minden diplomatának tanítani kellene, hogyan sikerült a bojárság ellenállását kicseleznie, vagy azt, ahogy végrehajtotta Ipsilanti a konstantinápolyi kulisszák mögötti manővereit, és Bécs, az Oszmán Birodalom és a cári Oroszország között lavírozott anélkül, hogy (politikai) pályájának végét vetettek volna.

„Mert a tények szintjén sokáig úgy tetszett: noha sokasodtak (igen gyakran – K. A.) a vészjósló jelek körülötte, nincs az a hátborzongató bonyodalom, amiből ép bőrrel ne tudna kikecmeregni!” – jellemzi Borsi-Kálmán Béla Ipsilantit. E fanarióta politikai pályafutását bemutató oldalak elolvasása után válik világossá, miért voltak sikeresek Párizsban az első világháború végét lezáró béketárgyalásokon az „Ipsilantik” példáin (mondhatni „emlőin”) nevelkedett Brătianuk! S ha már egy szörmekereskedő családból származó Alexandru Ipsilantiról és Brătianuról volt szó, engedtessek meg, hogy e sorok írója felhívja a figyelmet egy napjainkban jelenlevő, a fanariotizmus okozta román „mellékhatásra”. Nemrégiben mutatták be a Mária román királynőről készített román filmdrámát. A filmben – csupán azért, hogy Mária román királyné amúgy sem csekély nimbuszát még inkább emelni tudják – Ion I. C. Brătianut (ötször volt Románia miniszterelnöke, de volt bel- és külügyminisztere is hazájának) a rendezők egy tehetetlen, sok esetben az árral úszó, súlytalan politikusnak láttatják, aki semmiképpen sem befolyásolta a versailles-i béketárgyalások résztvevőit.

A film készítőjének szándéka világos: Brătianu érdemeinek megnyirbálása befektetés. Befektetés, amely még nagyobb hasznot hoz a román nacionalizmus konyhájára, jelen esetben Mária renoméjának csúcsra járatásával. Talán érdemes Ipsilanti kapcsán kitérnünk arra is, miért volt szüksége az oszmán birodalmi vezetőknek a fanariótákkal való „szimbiózisra”. Hogyan lehet az, hogy a vesztes bizánci birodalom régi elitjéhez köthető csoport a helyére álló új, győztes Oszmán Birodalom hatalmi struktúrájában is megkerülhetetlenné váltik? Mi az a tudás, amelyet a fanarióták magukkal hoztak Konstantinápolyból?

A középkorban Havasalföld és Moldva szinte ugyanakkor válik a török által veszélyeztetett zónává, mint a Magyar Királyság. A török veszélyt e fejedelemségek uralkodói csupán magyar királyi segítséggel tudták elhárítani, sok esetben úgy, hogy udvartartásukkal Erdélybe menekültek, s a „vlach területek” – a magyar király érdekének megfelelően – ütközőzónává váltak. Ennek egy pozitív és egy negatív hozadéka volt. Az erdélyi lakosság védhető volt, de a veszély elmúltával a román fejedelem sok esetben hiába tért vissza hazájába, udvartartásának jelentős része többé nem hagyta el Erdélyt, s a Magyar Királyság keleti felében elkezdődött a románok (oláhok) térnyerése. Több esetben is a magyar király vazallusai lettek a román fejedelmek, de sokszor előfordult az, hogy a kétoldalú szerződést az utóbbiak felrúgták. Ez történt például III. Vlad (ismertebb nevén Vlad Ţepeş) és Hunyadi Mátyás esetében is. Mátyás védelmébe vette az Erdélybe menekülő román fejedelmet, aki magára haragította a törököt (is), de ezt III. Vlad azzal hálálta meg, hogy elárulta védelmezőjét, és titkos levelezésbe kezdett a törökkel. A török számára az ilyen és hasonló esetek tanulságként szolgáltak, s rájött arra, hogy jobb nem a román bojárok közül választani a fejedelmet. Bár a román bojárság szívósan igyekezett megakadályozni azt, hogy ne ültessenek idegeneket a nyakukra, ám a fanarióta ügyesség és ravaszság elégnék bizonyult ahhoz, hogy mind az oszmán, mind pedig a román előljárók azt higgyék: a nem hétköznapi fanarbeliek alkalmasak az úgyszintén különleges szokások és elvek alapján működő fejedelemség(ek) ellenőrzésére és irányítására.

A könyv szerzője kötetének zárásaként bemutatja egy görög identitású macedo-román család elmagyarosodását, mely família valószínű, hogy Alexandru Ipsilanti sztambuli fődragomán, majd havaselvi fejedelem háznépéhez tartozott. Arról a Manasses családról van szó, amelyet a magyar történelemből Manaszyként ismerünk. Eliadés Manassis 1733. február 25-én született a görögök, vlachok és bolgárok lakta Melenikben. Később a bukaresti újgörög tannyelvű Szent Száva nevű „fejedelmi akadémia” (főiskola) hallgatója, majd messze földön híres filozófia- és matematikaprofesszora volt, 1780-tól az intézmény rektoraként működött. Az 1769 és 1774-es orosz–török háború idején itáliai tanulmányútra ment, és orvosi diplomát szerzett. Ezt követően háziorvosi feladatokat is vállalt, ami Manassis számára „belépőjegy” volt az ottomán elitbe, így természetesen a fanarióta nagycsaládokba is. Tudása, végzettségei és tekintélyének növekedése már megfelelő magyarázat arra, hogy miért ő az egyik atyja Alexandru Ipsilanti 1776-os iskolaügyi rendeletének (oktatási ediktumának),

s miért lett a havaselvi fanarióta fejedelem egyik bizalmasa, bel- és külpolitikai tanácsadója. Amikor pártfogóját elmozdították, 1782-ben Manassis is Erdélyben keresett menedéket. Később a fia, már Manaszgy György néven Torontál vármegye ítéldbírája lett, s a katolikus hitre tért leszármazottak közül többen – mind a 19., mind pedig a 20. században – magas tisztségeket töltöttek be a magyar államapparátusban. A magyar nemessé válás könnyen végbement, ugyanis az itteni társadalomfejlődés hagyománya szerint nem tettek etnikai különbséget a nemesek között. Kossuth ezt így fogalmazta meg: „A magyar nemesség minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos előjogoknak sorompóit mindenki számára, ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta, s a hon s a szabadság védelmében hozzájárult.” A hungarus-tudat és a fanarióta mentalitás „házasodása” azonban merőben más típusjegyeket eredményezett, mint a Kárpátokon túli bojár-görög (fanarióta). Előbbivel nem lehetett volna eredményes a román delegáció Versailles-ban, utóbbival azonban szinte mindent elért, amit csak szeretett volna. Eliadés Manassis világosan írt arról, hogy a fanarióta, görög elit Athén helyett Bukarestet akarta a görög kultúra új „Akropoliszává”, azaz az új Bizánc fővárosává tenni. A terv félig sikerült is. A fanarióta politika nem eredményezte egy új Bizánc létrejöttét, de 1920-ban létrehozott egy balkáni birodalmat, nevezetesen Nagy-Romániát!

Borsi-Kálmán Béla *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia* című könyve történelmi munkáságának egyik legjelentősebb tétele. Summázatként összefoglalom, hogy a szerző mely tényezők eredményének tartja a 20. századi Román Királyság létrejöttét: 1. a török-fanarióta rendszer szorításában kialakult túlélési/manőverezési készségnek és intuitív képességnek; 2. a polgári érdekű város lakó macedo-román rétegek állandó és folytonos/folyamatos bevándorlásának a Balkán-félszigetről; 3. az erdélyi román értelmiség jeles képviselői által kidolgozott és általuk a Kárpátokon túl is terjesztett dáciai román őshonosság tana révén sikeres román befogadó- és integrálóképességnek; 4. a kivételesen kedvező, ismétlődő geostratégiai csillagállásoknak. A könyv izgalmas részletekkel támasztja alá mindezeket a történész által „óvatosnak” nevezett állításokat.

Bánhegyesy Antal: Orthodoxia-sorozat